

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

КОЧУРА Анастасія Володимирівна - ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 64.700.01

Рассматривается система принципов уголовного процесса Украины, составлен перечень, правовых положений, которые относятся к данной системе.

Ключові слова: принципи кримінального процесу, забезпечення прав та свобод людини, система принципів кримінального судочинства України.

Принципи кримінального процесу є не лише певною правовою категорією, а й важливими положеннями, що регулюють всю кримінально-процесуальну діяльність. Вони є основою у побудові всього кримінального судочинства, а тому питання про систему тих положень, які слід відносити до правових принципів, що діють у сфері кримінального процесу, має особливе значення як для науки, так і для практичної діяльності правоохоронних органів.

З огляду на викладене, слід відзначити, що традиційно в юридичній науці значна увага завжди приділялась вивченню саме цієї проблематики. Вона, зокрема, дістала належне висвітлення в працях таких учених, як Т.Н. Добровольська, Л.М. Лобойко, М.М. Михеєнко, М.С. Строгович, В.М. Тertiшник, І.В. Тиричев та ін., які детально досліджували систему правових принципів кримінального процесу. Хоча, разом з тим, питання про саму кількість та конкретно про ті правові положення, які відносяться до процесуальних принципів, є настільки складними та дискусійними, що вони до цього часу залишається невирішеним, а тому існує необхідність у їх конкретизації та по-

дальшому дослідженні, що сприятиме його ефективнішому науковому пізнанню. З цієї метою, з позиції науково-практичного узагальнення автором зроблено власну спробу розглянути систему принципів кримінального процесу України.

Отже, передусім слід відзначити, що в науці серед учених немає єдності думок з приводу кількості принципів кримінального процесу. Кожен з вчених, як правило, пропонує свій перелік положень, які слід відносити до принципів. Так, Т.М. Добровольська виокремлює 17 принципів кримінального процесу [3, с.38-41], М.М. Михеєнко – 23 [5, с.103], В.М. Тertiшник пропонує враховувати 38 принципів [6, с.27-29], а Л.М. Лобойко - лише 4 [4, с.67].

Основною причиною такої невизначеності є те, що кожний такий перелік принципів визначається вченими довільно, у відповідності з їх науковими поглядами. При цьому розширення системи принципів частіш за все відбувається за рахунок включення до їх переліку положень, що є складовими частинами інших принципів. Наприклад, В.М. Тertiшник зазначає, що оскільки в кримінальному процесі гарантується забезпечення всіх прав і свобод людини, то слід виділяти єдиний процесуальний принцип – забезпечення прав і свобод людини, у межах якого знаходять окремий вияв його функціональні інститути: забезпечення недоторканності особистого життя, особи, житла, таємниці телефонних розмов, листування, телеграфної та іншої кореспонден-

ції, непорушності права власності [6, с.26]. Однак в подальшому, надаючи перелік положень, які, на його думку, є принципами кримінального процесу, автор відзначає в якості окремих принципів – забезпечення прав і свобод людини, недоторканність сфери особистого життя, недоторканність особи, недоторканність житла, забезпечення таємниці листування, телефонних та інших переговорів, телеграфної й поштової кореспонденції, непорушність права власності [6, с.27-28]

Поряд з цим, слід відзначити і протилежну тенденцію – це звуження системи процесуальних принципів. Так, Л.М. Лобойко вказує, що кількість принципів не може бути великою, адже “значна їх кількість свідчить про нівелювання поняття принципу” [4, с.67], а тому включає до їх системи законність, публічність, диспозитивність та змагальність [4, с.67].

Подібні розходження в судженнях вчених не є випадковими, це закономірний результат пошуку істини, тому що принципи кримінального процесу, як зазначалось, – складний феномен, який залежить від ряду суспільних факторів. Через це, на жаль, система принципів не є стабільним утворенням, а тому не завжди можливо визначити усі положення, які входять до її складу. Разом з тим, з метою уникнення можливих суперечливих ситуацій, що виникають на практиці, дане питання потребує прямого законодавчого врегулювання.

Зважаючи на схожість української та російської правових систем, потрібно відмітити позитивні спроби вирішення зазначеної проблеми, запропоновані російським законодавцем. Так, чинний Кримінально-процесуальний кодекс Російської Федерації від 22 листопада 2001 року містить окрему главу, яка так і називається “Принципи кримінального судочинства”. В зазначеній главі прямо закріплюються наступні принципи: законність при провадженні по кримінальній справі, здійснення правосуддя лише судом, повага до честі та гідності особи, недоторканість особистості, охорона прав та свобод людини і громадянина в кримінальному судочинстві, недоторканість житла, тайна листування, телефонних та інших пе-

реговорів, поштових, телеграфних та інших повідомлень, презумпція невинуватості, змагальність сторін, забезпечення підозрюваному та обвинуваченому права на захист, свобода оцінки доказів, мова кримінального судочинства, право на оскарження процесуальних дій та рішень [10]. Однак даний законодавчий акт має певні недоліки. Наприклад, окремі принципи кримінального процесу не знайшли прямого текстуального закріплення в названій главі КПК Російської Федерації (наприклад принцип диспозитивності) чи взагалі були перенесені до інших глав (наприклад принцип гласності, перенесений в розділ умов судового розгляду та передбачається ст. 241 КПК Російської Федерації).

Наразі окремі вчені-юристи України також підтримують ідею прямого текстуального закріплення принципів кримінального судочинства. Про це свідчать зауваження та пропозиції окремих вчених, зокрема В.Г. Гончаренко, який пише, що “кожне систематизоване законодавство як науково обґрунтоване творіння і підстава до практичного застосування повинно мати чітко визначені і розташовані у певній послідовності принципи. Це прямо стосується КПК” [1, с.3], а також положення двох активно обговорюваних проектів КПК України.

Перший проект Кримінально-процесуального кодексу України підготовлений робочою групою Верховної Ради України та внесений на розгляд народними депутатами В.Р. Мойсиком, І.В. Вернидубовим, С.В. Ківаловим, Ю.А. Кармазіним за реєстраційним номером 1233 від 13.12.2007 р. (далі проект КПК України №1233) передбачає наступну регламентацію даного питання. В ньому міститься окрема глава, перша стаття якої містить перелік засад кримінального провадження. На думку авторів цього проекту, до них відносяться: 1) законність і дотримання принципу верховенства права; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) повага честі і гідності особи, невтручання в її особисте і сімейне життя; 4) право людини на свободу і особисту недоторканність; 5) недоторканність житла і непорушність права власності; 6) таємниця листування, телефонних розмов, телеграф-

ної та іншої кореспонденції; 7) презумпція невинуватості; 8) забезпечення всім особам, які беруть участь у справі, права на захист їхніх законних інтересів; 9) забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, засудженому і виправданому права на захист від обвинувачення; 10) свобода від обов'язку самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом; 11) встановлення обставин у справі; 12) здійснення правосуддя виключно судами; 13) незалежність суддів, їх підкорення лише закону; 14) здійснення судочинства державною мовою; 15) змагальність у судовому розгляді та диспозитивність; 16) підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; 17) публічність; 18) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 19) безпосередність дослідження доказів; 20) об'єктивна оцінка доказів; 21) усність процесу; 22) забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень суду; 23) забезпечення доведеності вини (ст. 7 проекту КПК України № 1233) [7]. В наступних статтях вказаної глави даного проекту викладається зміст перерахованих принципів.

Другий – альтернативний проект КПК України від 21.05.2007 року, підготовлений робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, в 1 розділі також містить окрему главу під номером 2, яка пропонує наступні галузеві засади кримінального провадження (при цьому додається, що ці засади не є вичерпними): доступ до правосуддя, презумпція невинуватості, повага до людської гідності, недоторканність особи і повага до приватного життя, недоторканність власності, житла чи іншого володіння особи, таємниця спілкування, рівноправність учасників кримінального провадження, змагальність у кримінальному провадженні, офіційність і диспозитивність кримінального провадження, мова, якою здійснюється кримінальне провадження, гласність і відкритість судового провадження, безпосередність дослідження предметів і документів, розумні строки провадження [8]. Вже доопрацьований варіант даного проекту КПК України від 11.09.2008 року міститься більш

широкий перелік положень, віднесених до засад кримінального провадження (даний перелік був доповнений правом на правову допомогу (ст. 9 проекту КПК України), свободою від самовикриття (ст. 11 проекту КПК України), недоторканістю права власності (ст. 16 проекту КПК України), заборобою двічі притягуватися до кримінальної відповідальності (ст.21 проекту КПК України), зміни у назві, а також у змісті окремих принципів. Наприклад, на зміну недоторканості особи і поваги до приватного житла проголошується право на свободу та особисту недоторканність (ст. 13 проекту КПК), офіційність кримінального провадження замінена на публічність (ст. 20 проекту КПК України), а до безпосередності дослідження предметів і документів була додана безпосередність у дослідженні показань (ст. 24 проекту КПК України) [9]. Разом із тим, “незважаючи на суттєве оновлення та доповнення проекту КПК, у ньому залишаються значні недоліки та суперечності, які слід усунути в процесі його подальшого доопрацювання” [2, с.5]. Зокрема, розробники даного проекту відмовилися від закріплення принципу законності, який полягає у тому, що, будучи вимогою нормативного характеру, зобов'язує суд, суддю, прокурора, слідчого, а також всіх осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, у своїй процесуальній діяльності застосовувати, неухильно й точно виконувати норми Конституції, кримінального та кримінально-процесуального законодавства. А отже, кримінальний процес може реалізувати свої завдання лише за умови суворого дотримання вимог законності.

Не дивлячись на те, що обидва проекти КПК України не є досконалими, вони демонструють позитивні тенденції у вирішенні питання про принципи кримінального процесу. Однак дана проблема, і надалі потребує наукових досліджень та розробок через те, що реформування положень кримінального судочинства повинно проводитись з урахуванням усіх факторів, в тому числі міжнародних вимог, європейських стандартів та історичного досвіду. Адже, як вірно з даного приводу зазначає Ю.М. Грошевий “... нове кримінально-процесуальне законодавство не повинно створюватись за

принципом заперечення і руйнування всього попереднього. Багато положень чинного кримінально-процесуального законодавства перевірені практикою, довели свою ефективність і відповідають європейським стандартам, про що свідчить практика Європейського суду з прав людини" [2, с.5-6].

Таким чином, під час вирішення питання про закріплення принципів у кримінально-процесуальному законодавстві, слід врахувати наступне.

По-перше, принципи кримінального процесу в силу свого фундаментального значення для забезпечення ефективного функціонування кримінального процесу і дотримання при цьому прав і законних інтересів громадян, а також виходячи із багаторічних традицій формування нормативного матеріалу у кодифікованих нормативно-правових актах, повинні бути відображені у КПК України на самому його початку.

По-друге, зміст кожного з окремих принципів повинен бути викладений у окремій статті, без дублювання змісту один одного.

По-третє, не дивлячись на те, що ряд процесуальних принципів передбачені Конституцією України, Законом України "Про судоустрій та статус суддів", Законом України "Про міліцію", Законом України "Про прокуратуру" тощо, це не виключає необхідності їх закріплення в КПК.

З урахуванням викладеного, а також практичного досвіду, уявляється, що до системи принципів мають входити наступні положення: законність; доступ до правосуддя та забезпечення права на судовий захист; рівність усіх учасників процесу перед законом і судом; забезпечення прав і свобод людини; презумпція невинуватості; забезпечення всім особам, які беруть участь у справі, права на захист їхніх законних інтересів; забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист від обвинувачення; свобода від обов'язку самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом; повне, всебічне та об'єктивне встановлення обставин у справі; публічність; диспозитивність; здійснення правосуддя виключно судами; незалежність і недоторканість суддів, їх підкорення лише закону; змагальність сторін у судовому розгляді; здійснення

судочинства державною мовою; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; усність процесу; об'єктивна оцінка доказів; безпосередність дослідження доказів; обов'язковість рішень суду; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень суду; завершення провадження у кримінальній справі у розумний строк.

Література

1. Гончаренко В.Г. Деякі зауваження у зв'язку з прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу України [Текст] / В.Г. Гончаренко // Кримінальне право України. – 2006. – №8. – С.3-11.
2. Грошевий Ю.М. Проблеми реформування кримінального судочинства [Текст] / Ю.М. Грошевий // Право України. – 2009. – №2. – С.4-10.
3. Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса (вопросы теории и практики) [Текст] / Т.Н. Добровольская – М., Юрид. лит., 1971. – 200 с.
4. Лобойко Л.М. Принцип диспозитивності в кримінальному процесі України [Текст]: Монографія / Л.М. Лобойко – Д.: Юрид. акад. М-ва внутр. справ; Ліра лтд. – 2004. – 216 с.
5. Михеєнко М.М. Конституційні принципи кримінального процесу [Текст] / М.М. Михеєнко // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 2 (9). – С.100-112.
6. Тertiшник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі [Текст]: Монографія / В.М. Тertiшник. – Д.: Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. – 432 с.
7. Проект Кримінально-процесуального кодексу України, внесений на розгляд Верховної Ради України народними депутатами В.Р. Мойсиком, І.В. Вернидубовим, С.В. Ківаловим, Ю.А.Кармазіним (реєстраційний № 1233 від 13 грудня 2007 року). [Електронний ресурс] - 354 с. Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=31115
8. Проект Кримінального процесуального кодексу від 21 травня 2007 р., підготовлений робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права. [Електронний ресурс] – К., 2007. – 157 с. – Режим доступу: http://www.aau.edu.ua/up/docs/kpk_final.pdf
9. Проект Кримінального процесуального кодексу від 11 вересня 2008 р., підготовлений робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права. [Текст] – К., 2008. – 280 с.
10. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации (регис. №174-ФЗ), принятый Государственной Думой РФ 22.11.2001 г. [Електронний ресурс] – Режим доступа к документу: <http://www.consultant.ru/popular/upkrf>